

XIII. NA DE TWEEDE WERELDOORLOG: DE BEWEGING VAN VIJFTIG IN NEDERLAND EN VLAANDEREN

INLEIDING: ALGEMENE KARAKTERISERING

Existentialisme en surrealisme

het tijdsbeeld wordt sterk bepaald door de oorlogservaring: chaos, wanhoop, desillusie en walging.

enkele auteurs zijn direct of indirect beïnvloed door het existentialisme (Jean-Paul Sartre, Albert Camus en Simone de Beauvoir).

Tijdschriftenlandschap in Vlaanderen en Nederland

Oprichting van nieuwe tijdschriften

behoefte aan herstel en terugkeer versus behoefte aan vernieuwing

Vlaanderen	Nederland
<i>Nieuw Vlaams Tijdschrift</i> (NVT, 1945-1983) Vermeylen en Teirlinck	<i>Criterion</i> (1940-1942, opnieuw 1945-1948)
<i>Tijd en Mens</i> (1949-1955) Bontridder, Boon, Cami, Claus, Van de Kerckhove, Walravens, Wauters	<i>Libertinage</i> <i>Tirade</i> <i>Het Woord</i>

Tweede modernistische golf in de poëzie: de beweging van Vijftig

gekenmerkt door:

- behoefte aan vernieuwing

opnieuw spelen tijdschriften een grote rol als kweekvijvers van literaire vernieuwing.

Vlaanderen	Nederland
<i>Tijd en Mens</i>	<i>Reflex en Cobra</i> (1949-1950, 8 nrs.) Kouwenaar en Lucebert
<i>Gard Sivik</i> Gust Gils, Hugues C. Pernath, Paul Snoek	Elburg en Claus Constant, Appel en Corneille
<i>De Tafelronde</i> Adriaan de Roover, Paul de Vree	<i>Podium</i> (met Nederlandse en Vlaamse redactie)

Literair-institutionele context: bloemlezingen

de nieuwe experimentele poëzie komt aan bod in bloemlezingen:

<i>Atonaal</i>	samenst. Simon Vinkenoog, 1951
<i>Nieuwe griffels, schone leien</i>	samenst. Paul Rodenko, 1954
<i>Vijf 5 tigers</i>	samenst. Gerrit Kouwenaar, 1954
<i>Waar is de eerste morgen?</i>	samenst. Jan Walravens, 1955

Poëtische opvattingen

enkele karakteristieken van de experimentele poëzie van de Vijftigers:

internationaal perspectief

uitdrukking van “de ruimte van het volledig leven”
cf. Lucebert, ‘Ik tracht op poëtische wijze’

primitivisme (exotisme), lichamelijkheid (erotiek) en surrealisme (“écriture automatique”)

tegen het westerse logische denken, een anti-intellectualistische inslag

ENKELE FIGUREN

» JAN G. ELBURG (1919-1992)

voor WOII: traditionele poëzie

vanaf 1946: redacteur van *Het Woord* met ontwikkeling van nieuwe poëzie-theorie

- eis van maatschappelijke functie van poëzie: “ik hoop dat ik stoor”
- poëzie met een eigen wetmatigheid, een eigen logica

bundel met eerste experimenten: *Laag Tibet* (1952)

» GERRIT KOUWENAAR (1923-2014)

redacteur van *Reflex* en *Cobra*

WOII: sociaal en politiek bewogen dichter

vanaf de jaren vijftig: taalgerichte, “autonome” of “kale” poëzie (zie verder)

- thema's:**
 - geloof in de mens
 - aandacht voor kunst en werkelijkheid
- artistieke coproductie:** *Goede morgen haan* (1949) – met Karel Appel

» LUCEBERT, PSEUDONIEM L.J. SWAANSWIJK (1924-1994)

de meest provocerende figuur van de Vijftigers = “Keizer van de Vijftigers”

- betekenis van poëzie voor Lucebert:** aanranding van de oude waarden via provocerende, tegendraadse en agressieve houding

kenmerken:

- speels
- ongebreidelde fantasie
- beeldassociaties
- retorische technieken
- klankstructuren en -effecten

vroege titels:

Triangel in de jungle (1951)
apocrief/de analphabetische naam (1952)
De Amsterdamse school (1952)
van de afgrond en de luchtmens (1953)

» **HUGO CLAUS (1929-2008)**

jaren vijftig: redacteur van *Tijd en Mens* en *Cobra*
 gedichten in *Atonaal*

debuut:

Kleine reeks (1947)

vroege poëzie:

Registreren (1948)
Tancredo infrasonic (1952)
Een huis dat tussen nacht en morgen staat
 (1953)

hoogtepunt van experimentele poëzie:

- De Oostakkerse gedichten* (1955)
- “woorden zijn sleutels”: woordbelijdenis
 - spel met literaire en culturele traditie (allusie- en citatentechniek, klassieke mythologie)
 - eigen metaforiek (concreet/abstract, objectief/subjectief)

» **HANS LODEIZEN (1924-1950)**

Het innerlijk behang (1949)

» **REMCO CAMPERT (1929)**

Het huis waarin ik woonde (1955); voorpublicatie: *Podium*, mei-juni 1955

» **HANS ANDREUS (1926-1977)**

Gedichten (1959); voorpublicatie: *De Gids*, februari 1959

Jan G. Elburg

STAD

Daar zijn grachten met water om langs te lopen
en de bomen schieten door wolken bladeren
omhoog, met een vuurwerk van takken spattend
tot het zwart licht van de middagschaduw,
maar daar liggen de voetstappen meters dik
naar de domme gelaten der zuurfabrieken
en de schoorstenen orgelen bruin nevels
tot de reigers, die neerziende overtrekken.

Daar staan wenteltrappen van maanlicht 's avonds
op, in perken van lichtbloemen-straatlantarens,
maar de droevigen smachten hun lot te voorspellen
uit de grillige prisma's der winkelruiten:
een voorland gescheurde patriciërshuizen...
daar lopen wij over elkanders hoofd.

Daar leren wij kinderen tuinen vergeten
waar spartlende zwermen van witte motten
rond diep middernacht nog om honing vragen
aan troskelken die met de avond zich sloten...
Wij doen ze te bed in de schemeren vrede,
geschept uit de welputten van de kanonnen.

Daar zijn grachten met water om langs te lopen,
kanalen voor nachtelijke gondelvaarten,
daar zijn driehoeken eenden die overtrekken,
maar het land is een zeldzaam onrijpe verbeelding
en de stad is de waarheid en niets dan het werk.

(Laag Tibet, De Bezige Bij, Amsterdam, 1952)

Gerrit Kouwenaar

DE DAG

Op de dag dat ik er was stonden de klokken zeven
de buren praatten op de balkons over vrede
mijn vader schreef een stuk over een brand
mijn moeder was gelukkig dat zij een zoon had

de ooms sneden koek ik lag geheel gesloten
de wereld gaf prompt antwoord met sportmanifestaties
de avond was vol auto's met supporters
de tantes liepen geruisloos met gloeiend water

de krantenman op zijn racefiets groette de dokter
de ogen van de stad stonden wijd open in avondzon
omdat ik er was in een kom van asfalt
omdat ik er was speelde het orgel gedempt in de verte

in de nacht kwam mijn vader met een jas vol brandgeur
hij liep op gummibottines de trap op en af
hij heeft op het balkon een cigarillo gerookt
hij dronk een glas wijn en dacht ik kan zweven.

(Achter een woord, Holland, Amsterdam, 1953)

BRIEF

Het is waar
ik geef je een steen en een kus
ik geef je een mes en een hand
ik geef je maar geef je
geen naam

dit is een ware brief van liefde
bij gebrek aan goden in aarde geschreven
ieder woord is gedoemd
maar voldoende
ik noem je alles
maar naamloos

ik som je op als bloemen
als een lichaam in water
ik: een dier
een tong zonder taal

rond je af in een hoekige avond
het is waar als niets
wij gaan dood en wij leven.

(Het gebruik van woorden, J. Heijnis, Zaandijk, 1955)

Kouwenaar thematiseert de spanningsboog tussen namen en dingen, tussen taal en werkelijkheid. Zijn poëzie kan metatalig worden genoemd, in de veronderstelling dat een geconstrueerde taalwerkelijkheid maar bestaat voor de duur van de lectuur. Licht toe.

IK HEB NOOIT

Ik heb nooit naar iets anders getracht dan dit:
het zacht maken van stenen
het vuur maken uit water
het regen maken uit dorst

ondertussen beet de kou mij
was de zon een dag vol wespen
was het brood zout of zoet
en de nacht zwart naar behoren
of wit van onwetendheid

soms verwarde ik mij met mijn schaduw
zoals men het woord met het woord kan verwarren
het karkas met het lichaam
vaak waren de dag en de nacht eender gekleurd
en zonder tranen, en doof

maar nooit iets anders dan dit:
het zacht maken van stenen
het vuur maken uit water
het regen maken uit dorst

het regent ik drink ik heb dorst

(Het gebruik van woorden, J. Heijnis, Zaandijk, 1955)

De dichter heeft het ultieme streven van de taalbouwer aangeduid met “de vleeswording van het woord”, een poging om naam en materie te laten samenvallen. Ook in dit gedicht wordt de inzet van de poëzie beeldend en repetitief omschreven.

Lucebert

IK DRAAI EEN KLEINE REVOLUTIE AF

ik draai een kleine revolutie af
ik draai een kleine mooie revolutie af
ik ben niet langer van land
ik ben weer water
ik draag schuimende koppen op mijn hoofd
ik draag schietende schimmen in mijn hoofd
op mijn rug rust een zeemeermin
op mijn rug rust de wind
de wind en de zeemeermin zingen
de schuimende koppen ruisen
de schietende schimmen vallen

ik draai een kleine mooie ritselende revolutie af
en ik val en ik ruis en ik zing

(apocrief/de analphabetische naam, De Bezige Bij, Amsterdam, 1952)

De dichter is een zanger die zijn lied is (zie Hugo Claus). Belicht het anarchistisch-zintuiglijke karakter van dit canonieke gedicht.

“De ruimte van het volledig leven / tot uitdrukking te brengen”, dat is het streefdoel van de dichter. Becommentarieer de beeldentaal waarin die ambitie wordt geformuleerd.

IK TRACHT OP POËTISCHE WIJZE

ik tracht op poëtische wijze
dat wil zeggen
eenvouds verlichte waters
de ruimte van het volledig leven
tot uitdrukking te brengen

ware ik geen mens geweest
gelijk aan menigte mensen
maar ware ik die ik was

de stenen of vloeibare engel
geboorte en ontbinding hadden mij aangeraakt
de weg van verlatenheid naar gemeenschap
de stenen stenen dieren dieren vogels vogels weg
zou niet zo bevuild zijn
als dat nu te zien is aan mijn gedichten
die momentopnamen zijn van die weg

in deze tijd heeft wat men altijd noemde
schoonheid schoonheid haar gezicht verbrand
zij troost niet meer de mensen
zij troost de larven de reptielen de ratten
maar de mens verschrikt zij
en treft hem met het besef
een broodkruimel te zijn op de rok van het universum

niet meer alleen het kwade
de doodsteek maakt ons opstandig of deemoedig
maar ook het goede
de omarming laat ons wanhopig aan de ruimte
morrelen

ik heb daarom de taal
in haar schoonheid opgezocht
hoorde daar dat zij niet meer menselijks had
dan de spraakgebreken van de schaduw
dan die van het oorverdovend zonlicht

(apocrief/de analphabetische naam, De Bezige Bij, Amsterdam, 1952)

HET PROEFONDERVINDELIJK GEDICHT

de zoeker naar de aard van een gedicht en
van des gedichts dichter
hij zal doof zijn voor het ijlingse
loven en laken van modejager & modeverguizer

de dichter hij eet de tijd op
de beleefde tijd
de toekomstige tijd
hij oordeelt niet maar deelt mede
van dat waarvan hij deelgenoot is

mijn gedichten zijn gevormd
door mijn gehoor
en door de bewondering voor
en de verwantschap met
friedrich hölderlin* & hans arp*

de tijd der eenzijdige bewegingen is voorbij
daarom de proefondervindelijke poëzie is een zee
aan de mond van al die rivieren
die wij eens namen gaven als
dada** (dat geen naam is)
en
daar dan zijn wij damp
niemand meer rubriceert

* heeft een werkgever geen werknemers meer in dienst en is hij niet voornemens
binnenkort weer werknemers in dienst te nemen dan kan hij de Inspecteur verzoeken
van de hierboven omschreven verplichtingen te worden vrijgesteld

** het tegenovergestelde van zimzoum (zie Zohar)

(‘9000 jakhalzen zwemmen in boston’, in *Gedichten 1948-1963*, De Bezige Bij, Amsterdam, 1965)

Surrealisme en dadaïsme zijn invloedssferen van de “atonale” poëzie. In hoeverre is Luceberts dichtkunst “proefondervindelijk”?

SCHOOL DER POËZIE

ik ben geen lieflijke dichter
ik ben de schielijke oplichter
der liefde, zie onder haar de haat
en daarop een kaaklende daad.

lyriek is de moeder der politiek,
ik ben niets dan omroeper van oproer
en mijn mystiek is het bedorven voer
van leugen waarmee de deugd zich uitzielt.

ik bericht, dat de dichters van fluweel
schuw en humanisties dood gaan.
voortaan zal de hete ijzeren keel
der ontroerde beulen muzikaal opengaan.

nog ik, die in deze bundel woon
als een rat in de val, snak naar het riool
van revolutie en roep: rijmratten, hoon,
hoon nog deze veel te schone poëzieschool.

(apocrief/de analphabetische naam, De Bezige Bij, Amsterdam, 1952)

“Lyriek is de moeder der politiek”, de dichter
“omroeper van oproer”. Hoe kan je die verge-
lijking van poëzie en politiek betekenis geven?

VISSER VAN MA YUAN

onder wolken vogels varen
onder golven vliegen vissen
maar daartussen rust de visser

golven worden hoge wolken
wolken worden hoge golven
maar intussen rust de visser

(van de afgrond en de luchtmens, A.A.M. Stols, 's-Gravenhage, 1953)

Lucht en water en wat “daartussen”
bestaat (waar de visser rust). Be-
licht dit korte en zo betekenisvolle
gedicht.

Hugo Claus

DE ZANGER

Vrij is de zanger niet
Maar vlug en schamper en toppen scherend als een baard.

Vrij is hij niet want zijn doorboord geklater
En zijn sprekend wormhout hangen in zijn mond, huig en tong.
Losgelaten in zijn huid, dit huis,
Groet de zanger koekoek noch vinkenvanger

Noch de schuwe spieders in het laagland.

De zanger is zijn lied.

(*De Oostakkerse gedichten*, De Bezige Bij, Amsterdam, 1955)

Het verlangen naar vrijheid is een topos in Claus' poëzie. In dit gedicht gaat het over de bevrijding uit de verstikkende atmosfeer van het Vlaamse katholieke nest. Licht toe.

MARSUA

De koorts van mijn lied, de landwijn van mijn stem
Lieten hem deinzend achter, Wolfskeel Apollo,
De God die zijn knapen verstikte en zwammen,
Botte messen zong, wolfskeel, grintgezing.

Toen vlerkte hij op, gesmaad,
En brak mijn keel.
Ik werd gebonden aan een boom, gevild werd ik, gepriemd
Tot het water van zijn langlippige woorden in mijn oren vloei-
de, Die ingeweld begaven.

Zie mij, gebonden aan de touwen van een geluidloos ruim,
Geveld en gelijmd aan een koperen geur,
Gepunt,
Gericht,
Gepind als een vlinder
In een vlam van honger, in een moeras van pijn.
De naalden van ijzel en zand scheuren mijn huid.
Mij heeft niemand meer genezen.
Doofstom hangt mijn lied in de hagen.
De tanden van mijn stem dringen alleen meer tot de maagden door,
En wie is maagd nog maagdelijke bruidegom
In deze branding?

(Een bloedkoraal ontstijgt in
Vlokken mijn hongerlippen.
Ik vervloek
Het kaf en het klaver en de horde die op mijn daken
De vadervlag uithangt – maar gij zijt van steen.

Ik zing – maar gij zijt van veren en gij staat
Als een roerdomp, een seinpaal van de treurnis.
Of zijt gij een buizerd – daar – een wiegende buizerd?
Of in het zuiden, lager, een ster, de gouden Stier?)

Mij heeft niemand meer genezen.
In mijn kelders is de delfstof der kennis angebroken.

(De Oostakkerse gedichten, De Bezige Bij, Amsterdam, 1955)

Het apollinische en het dionysische worden in dit gedicht met elkaar geconfronteerd. De tekst, monoloog van het personage Marsua (Marsyas), is multi-interpretabel. Licht enkele referentiekaders toe (bv. het existentialisme) aan de hand waarvan de tekst betekenis kan worden gegeven.

Hans Lodeizen

DE BUIGZAAMHEID VAN HET VERDRIET

in een wereld van louter plezier
kwam ik haar tegen, glimlachend,
en ze zei: wat liefde is geweest
luister ernaar in de bomen
en ik knikte en we liepen nog lang
in de stille tuin.

de wereld was van louter golven
en ik zonk in haar als een lijk
naar beneden het water sloot
boven mijn hoofd en even
voelde ik een vis langs mij strijken
in de stille zee.

dag zei ik tegen haar dag kom
ik je nog eens tegen, glimlachend
maar de wind blies weg
haar gezicht in het water
en ik knikte en ik werd onzichtbaar
in het stille leven.

(Het innerlijk behang, G.A. van Oorschot, Amsterdam, 1949)

Remco Campert

POËZIE IS EEN DAAD...

Poëzie is een daad
van bevestiging. Ik bevestig
dat ik leef, dat ik niet alleen leef.

Poëzie is een toekomst, denken
aan volgende week, aan een ander land,
aan jou als je oud bent.

Poëzie is mijn adem, beweegt
mijn voeten, aarzelend soms,
over de aarde die daarom vraagt.

Voltaire had pokken, maar
genas zichzelf door o.a. te drinken
120 liter limonade: dat is poëzie.

Of neem de branding. Stukgeslagen
op de rotsen is zij niet werkelijk verslagen,
maar herneemt zich en is daarin poëzie.

Elk woord dat wordt geschreven
is een aanslag op de ouderdom.
Tenslotte wint de dood, jazeker,

maar de dood is slechts de stilte in de zaal
nadat het laatste woord geklonken heeft.
De dood is een ontroering.

(Het huis waarin ik woonde, De Bezige Bij, Amsterdam, 1955)

De vitale kracht van de poëzie
wordt in dit gedicht gethemati-
seerd. Licht toe.

Hans Andreus

VOOR EEN DAG VAN MORGEN

Wanneer ik morgen doodga,
vertel dan aan de bomen
hoeveel ik van je hield.
Vertel het aan de wind,
die in de bomen klimt
of uit de takken valt,
hoeveel ik van je hield.
Vertel het aan een kind,
dat jong genoeg is om het te begrijpen.
Vertel het aan een dier,
misschien alleen door het aan te kijken.
Vertel het aan de huizen van steen,
vertel het aan de stad,
hoe lief ik je had
Maar zeg het aan geen mens.
Ze zouden je niet geloven.
Ze zouden niet willen geloven dat
alleen maar een man alleen maar een vrouw,
dat een mens een mens zo liefhad
als ik jou.

(Al ben ik een reiziger, Holland, Amsterdam, 1959)